

تقریر درس خارج فقه الصلاة آیت الله اراکی دامت برکاته

مقرر	حجت الاسلام	قادر بریسم	جلسه	۲۵	تاریخ	۱۴۰۴ / ۱۱ / ۰۷
عنوان ۱	مواقیت الصلاة					
عنوان ۲	وقت نمازهای مغرب و عشاء					
عنوان ۳	مروری بر طوایف روایات باب					
عنوان ۴	بررسی روایات طایفه سوم: روایات وارده در خصوص حائض					

الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد و آله الطیبین الطاهرین

چکیده

این جلسه ضمن بررسی انتهای وقت نماز مغرب و عشاء، به واکاوی روایات دال بر امتداد وقت تا طلوع فجر با تمرکز بر طایفه سوم (روایات خاصه حائض) می پردازد. در این بحث، چهار روایت که دلالت بر لزوم اتیان نماز مغرب و عشاء توسط زنی که پس از نیمه شب از حیض پاک شده دارند، مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

در بحث سندی، اشکال مشترک در طریق شیخ طوسی به «علی بن حسن بن فضال» و بحث وثاقت «علی بن محمد بن زبیر» مطرح و ضمن اشاره به دیدگاه مشهور مبنی بر ضعف سند، قرائن دال بر وثاقت بررسی شده است.

در مقام دلالت، با استناد به اصل عدم وجوب قضا بر حائض و قرینه مقابله با نماز ظهر و عصر، اثبات گردیده که امر به نماز در این روایات، ظهور در «اداء» و امتداد وقت تا طلوع فجر دارد.

در نهایت، با استناد به وحدت سیاق و استبعاد تفاوت وقت میان مکلفین، شمول حکم توسعه وقت برای غیر حائض (سایر مکلفین) نیز تقویت شده است.

درآمد بحث

بحث ما پیرامون نهایت وقت نماز مغرب و عشاء بود. پیش از این بیان شد که روایات بسیاری دلالت می کنند که وقت مغرب و عشاء با منتصف اللیل به پایان می رسد؛ اما روایات فراوانی هم در اختیار ماست که نشان می دهد وقت این دو نماز برای چند دسته و یا احیاناً به طور مطلق، تا طلوع فجر امتداد می یابد؛ لذا باید روایات باب را بررسی کنیم. این روایات بر چند طایفه بودند:

مروری بر طوایف روایات باب

طایفه اول: روایاتی که ممکن است از آنها استفاده شود که وقت نماز مغرب و عشاء به طور کلی تا طلوع فجر ادامه دارد و اگر کسی تا نیمه شب نیز نماز نخواند، باید پس از نیمه شب آن را به جا آورد. باین حال ما این دسته از روایات را از لحاظ سندی مورد نقد قرار دادیم و آنها را غیر قابل اعتماد دانستیم.

طایفه دوم: شامل روایاتی است که عمدتاً در خصوص فرد نائم و ناسی وارد شده است. این روایات بیان می‌کنند که اگر فردی خواب بماند یا نماز را فراموش کند و پس از نیمه شب بیدار شود یا به یاد آورد، می‌تواند تا طلوع فجر نماز مغرب و عشاء را ادا کند. ما این دسته را روایات صحیح‌ه دانستیم؛ اما ایرادشان این بود که در خصوص «نائم و ناسی» وارد شده‌اند و شمول آنها بر اطلاق حکم، مورد تردید است. اشکالاتی به این طایفه وارد شده بود که آنها را دفع کردیم.

بررسی روایات طایفه سوم: روایات وارده در خصوص حائض

بحث فعلی ما ناظر بر طایفه سوم از روایات است که درباره خصوص زن حائض وارد شده است. این طایفه بر این مبناست که حائضی که پس از نیمه شب از حیض پاک می‌شود، باید نماز مغرب و عشاء را تا طلوع فجر ادا نماید و این در حالی است که مشهور فقها معتقدند حائض اگر پس از پایان وقت از حیض پاک شود، قضای نمازهای فوت شده را ندارد؛ ولی در خصوص حائضی که بعد از نیمه شب از حیض پاک می‌شود و خونس قطع می‌گردد، روایاتی در دست داریم که او را موظف به خواندن نمازهای مغرب و عشاء به صورت اداست.

روایات طایفه سوم عبارتند از:

❖ روایت نخست: الشيخ یاسناده عن علي بن الحسن بن فضال عن محمد بن عبد الله بن محمد عن محمد بن فضیل عن أبي الصباح الكناني عن أبي عبد الله عليه السلام قال:

«ذَا طَهَرَتِ الْمَرْأَةُ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ صَلَّاتِ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ وَإِنْ طَهَرَتْ قَبْلَ أَنْ تَغِيَبَ الشَّمْسُ صَلَّاتِ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ»؛

این روایت دلالت دارد که پاک شدن قبل از طلوع فجر، موجب لزوم ادای نماز مغرب می‌شود و پاک شدن قبل از غروب، نماز ظهر و عصر را بر او واجب می‌سازد. پاکی قبل از غروب شمس روشن است که در وقت نماز محقق شده؛ اما از این مقطع روایت که می‌گوید اگر قبل از طلوع فجر پاک شد باید نماز مغرب و عشاء را بخواند، نشان می‌دهد که وقت برای او تا طلوع فجر ادامه می‌یابد.

این روایت از لحاظ سند یک اشکال دارد که در سایر روایات باب نیز دیده می‌شود؛ ولی در روایت چهارم باب یک اشکال سندی دیگر وجود دارد که آن را هم توضیح خواهیم داد.

اشکال سندی روایت

اشکال سندی در این روایت این است که دو تن در سند شیخ به «علی بن الحسن بن فضال» حضور دارند که موجب اشکال شده‌اند:

۱. احمد بن عبدون؛

۲. علی بن محمد بن زبیر.

شیخنا الاستاذ فقط به «علی بن محمد بن زبیر» اشاره کرده‌اند که «لم تثبت وثاقته»؛ ولی ما در محل خود بحث کرده‌ایم که به نظر ما هم احمد بن عبدون و هم علی بن محمد بن زبیر ظاهراً ثقة‌اند؛ منتهی راه اثبات وثاقت تنها وجود یک

شهادت بر وثاقت نیست؛ بلکه شهادت ثقات و اهل خبر یکی از طرق اثبات وثاقت به شمار می‌رود و طرق دیگری هم برای این امر وجود دارد.

هر سه روایتی را که ذکر می‌کنیم، مرحوم شیخ یاسناده عن علی بن الحسن بن فضال نقل کرده؛ لذا بر مبنای شیخنا الاستاذ وحید (سَلَّمه الله)، این روایات سه‌گانه دچار اشکال سندی اند.

تذکری ادبی در باب واژه مشترک

در اینجا یک تصحیح عبارتی هم خالی از لطف نیست. متأسفانه از دوران برخی از رؤسای جمهور ما شماری از الفاظ هم به اشتباه تغییر کرده‌اند و مثلاً به جای «مَشْتَرَك»، از واژه «مَشْتَرِك» استفاده می‌شود؛ درحالی‌که اگر «مَشْتَرَك» باشد، باید به صورت اسم مفعول به کار رود و «مَشْتَرِك» ماییم؛ مانند آنکه گفته می‌شود: «مردم در آب و برق مَشْتَرِکند»؛ ولی خود برق و آب مَشْتَرِکند نه مَشْتَرِک. این اشتباه از سوی برخی روحانیون هم تکرار می‌شود و جریان می‌یابد. لذا باید توجه داشت که مابه‌الاشتراک، مَشْتَرِک و «ما یَشْتَرِک فیهِ الآخرون» است؛ ولی مَشْتَرِک کسی است که در چیزی با دیگری شریک است. خلاصه اینکه این اشکال بین این روایات، مَشْتَرِک است.

❖ روایت دوم: الشيخ أيضاً یاسناده عن علي بن الحسن بن فضال عن عبد الرحمن بن أبي نجران عن عبد الله بن سنان عن أبي عبد الله عليه السلام قال:

«إِذَا طَهَّرَتِ الْمَرْأَةُ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ فَلْتُصَلِّ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ، وَإِنْ طَهَّرَتْ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ فَلْتُصَلِّ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ»؛^۱

فقرة دوم روایت ظهور دارد در اینکه وقت برای حائض تا طلوع فجر ادامه دارد.

❖ روایت سوم: الشيخ یاسناده عن علي بن الحسن بن فضال عن أحمد بن الحسن عن أبيه عن ثعلبة عن معمر بن يحيى عن داود الدجاني عن أبي جعفر عليه السلام قال:

«إِذَا كَانَتِ الْمَرْأَةُ حَائِضًا فَطَهَّرَتْ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ صَلَّتِ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَإِنْ طَهَّرَتْ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ صَلَّتِ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ الْآخِرَةَ»؛^۲

علی رأی شیخنا الاستاذ، این سه روایتی که ذکر شد در این اشکال اشتراک دارند که شیخ، آنها را یاسناده عن علی بن الحسن بن فضال نقل می‌کند و سند او به علی بن الحسن بن فضال دچار خلل است. این خلل از آنجا نشأت می‌گیرد که از طریق «علی بن محمد بن زبیر» نقل می‌شود؛ یعنی سند شیخ به علی بن الحسن بن فضال سندی است که علی بن محمد بن زبیر در میان آن حضور دارد و لم تثبت وثاقته؛ لذا سندشان تام نیست.

❖ روایت چهارم: الشيخ یاسناده عن علي بن الحسن بن فضال عن محمد بن علي عن محمد أخيه عن أبيه عن أبي جميلة عن عمر بن حنظلة عن الشيخ عليه السلام -مراد از «شیخ» امام صادق عليه السلام است؛ چون گاهی از امام معصوم عليه السلام به «عالم» یا «شیخ» تعبیر می‌گردد- قال:

۱. همان؛ ح ۱۰.

۲. همان؛ ح ۱۱.

«إِذَا طَهَّرَتِ الْمَرْأَةُ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ صَلَّتِ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ وَإِنْ طَهَّرَتْ قَبْلَ أَنْ تَغِيبَ الشَّمْسُ صَلَّتِ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ»^١

این روایت دو اشکال دارد:

١. اشکال مشترک با سه روایت پیشین که سند شیخ به علی بن الحسن بن فضال از طریق علی بن محمد بن زبیر می‌گذرد که لم تثبت وثاقته.

٢. حضور «أبی جمیل» در سند روایت که او نیز تضعیف شده و لم تثبت وثاقته بل ضَعَف.

لذا همه روایات باب مربوط به حائض، از لحاظ سندی دچار اختلالند.

بررسی دلالتی روایات باب

می‌توان مدعی شد که دلالت این روایات تامه است و نشان می‌دهد که وقت تا طلوع فجر ادامه دارد و از نظر دلالتی خللی در آنها دیده نمی‌شود؛ چون ظهور «إِذَا طَهَّرَتِ الْمَرْأَةُ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ صَلَّتِ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ» در به جا آوردن دو نماز مغرب و عشاء تا طلوع فجر، آداء است.

ولی یک اشکال دلالتی به این روایت گرفته شده و اینکه روایت نفرموده زن باید تا طلوع فجر نمازش را آداء بخواند یا قضاء؛ لذا ممکن است مراد این باشد که اگر زن حائض بعد از نیمه شب طاهر گردید، باید قضای نمازش را زودتر به جا آورد و قبل از طلوع فجر بخواند. لذا امکان دارد که این روایت در مقام بیان تعجیل در قضا باشد، نه در مقام بیان ادامه وقت تا طلوع فجر که زن بتواند نماز مغرب و عشاءش را آداء به جا آورد.

پاسخ به این اشکال این است که:

➤ اولاً: به قرینه مقابله با حکم ظهر و عصر - چون عبارت: «وَإِنْ طَهَّرَتْ قَبْلَ أَنْ تَغِيبَ الشَّمْسُ صَلَّتِ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ» قطعاً ناظر به نماز ادایی است - ظهور روایت در این است که این صلات‌ها باید در وقت ادایی خود انجام شوند نه به صورت قضایی. پس همان‌گونه که در فراز نخست می‌فهماند که چنانچه قبل از پایان وقت پاک شد باید نماز ظهر و عصرش را آداء بخواند، در فقره مربوط به نماز مغرب و عشاء هم می‌فرماید اگر قبل از پایان وقت طاهر گردید، باید نمازهای مغرب و عشاءش را آداء به جا آورد.

➤ ثانیاً: افزون بر این، قرینه دیگری هم داریم و آن روایات فراوانی است که دلالت می‌کند اگر زنی حائض بود و بعد از فوات وقت پاک گردید، قضای نمازهای پیشین بر او واجب نیست و اگر این روایات را ناظر به این بدانیم که وقت مغرب و عشاء بعد از نیمه شب پایان می‌یابد و زن بعد از نیمه شب پاک شده، باید معتقد باشیم که دیگر نمازهای مغرب و عشاء بر او واجب نیست.

پس اگر می‌فرماید: «چنانچه قبل از طلوع فجر پاک شد باید نماز مغرب و عشاءش را بخواند» نشان می‌دهد که وقت برای او ادامه دارد و این طهر، طهر فی الوقت است نه بعد از وقت؛ وگرنه در طهر بعد الوقت، نماز زن حائضی که بعد از وقت پاک شده قضا ندارد.

بعداً بحث می‌کنیم که اشکال شیخنا الاستاذ به این روایات - و عمدتاً بر روایات ثلاثه اول - را نمی‌پذیریم. روایت چهارم هم مبتلا به دو اشکال بود و اشکال دوم آن را ما نیز قبول داریم؛ اما اشکال سندی مبنی بر اسناد شیخ به علی بن الحسن بن فضال را نمی‌پذیریم و آن را توضیح خواهیم داد.

پرسشگر: چگونه این روایات بر توسعه وقت نماز مغرب و عشاء تا طلوع فجر دلالت دارد؟

استاد: فرق بین حائض و غیرحائض بسیار بسیار بعید است و این روایات ظهور در عدم اختصاص به حائض دارد. ما درباره اوقات نمازها نداریم که نسبت به افراد تفاوت داشته باشد؛ چون آیات کریمه و روایات چنین به دست می‌دهند که وقت برای همه است؛ مانند: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ». معنای آیه این است که وقت نماز مغرب و عشاء تا غسق الیل تمام می‌شود. بعد از «غَسَقِ اللَّيْلِ» هم «وَقُرْآنَ الْفَجْرِ» را ذکر می‌کند و این ظهور در این دارد که قاعده کلی این است. روایات نیز همین را می‌رساند و قبلاً خواندیم که الی منتصف الیل وقت نماز مغرب و عشاء تمام می‌شود و در این حکم فرقی بین حائض و غیر آن نیست؛ لذا قائل شدن به خصوصیت برای حائض یک امر مستبعد است.

و صَلَّی اللّٰهُ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ

